

Л.Ф. Присяжнюк,
аспірантка
(Житомирський державний університет)

**ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗНОГО
КОМПОНЕНТА ЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі текстів романів
Г.Гріна)**

У статті досліджуються особливості актуалізації образного компонента значення мовних одиниць за допомогою художнього порівняння. Аналізується роль цих особливостей в індивідуальному когнітивному стилі.

Образ як складне та багатоаспектне явище перебуває в центрі уваги філософських, літературознавчих та лінгвістичних дисциплін протягом багатьох століть. У своєму найбільш загальному тлумаченні це поняття означає відображення зовнішнього світу в свідомості людини. Витоки дослідження образу як естетичної категорії знаходимо ще в Аристотеля, в його вченні про мімезис. Пізніше цією проблемою займалися Й.В. Гете та Г.В.Ф. Гегель, які прагнули розробити цілісну систему поглядів на природу образу.

У зв'язку з дослідженням внутрішньої та зовнішньої форми слова звертався до проблеми образу й О.О. Потебня. Теорія образу розроблялася й у традиції радянського мовознавства (В.В. Виноградов, М.М.Бахтін, О.М. Левидов, А.Н. Дрьомов, А.З. Костенко). На певних етапах розвитку науки релевантність категорії образу для наукового дослідження взагалі заперечувалась, оскільки за своєю онтологічною природою образ є занадто абстрактним, дифузним явищем. Ставилися під сумнів погляди на образ як на істотну специфічну ознаку мистецтва, за допомогою якої можна відрізнити його від інших форм суспільної свідомості (О. Буров, Е. Берк, Д. Овсяннико-Куликовський).

Вивчення асоціацій при проведенні аналізу образу як естетичної категорії призвело до підсилення уваги до образного компонента значення мовних одиниць у когнітивній лінгвістиці й, зокрема, в когнітивній поетиці. Лінгвісти, які працюють у цьому напрямку, прагнуть відшукати нові підходи до вивчення сутності образного компонента значення. Розуміння образу саме як компонента значення впливає з концепцій образної основи розумових процесів.

Увага когнітивістів до вивчення функціонування образного компонента значення мовних одиниць пояснюється бажанням отримати за допомогою лінгвістичних даних уявлень про понятійну систему людського мислення. Саме дослідження образного компонента значення могло б стати ключем до опису та пояснення центральної категорії когнітивної лінгвістики – "мовної когніції". Під терміном "мовна когніція" ми, слідом за ізраїльським ученим Р. Цуром, розуміємо процес, який включає у себе перцепцію, пам'ять, увагу, вирішення проблемних ситуацій, мислення та образність [1].

Інтерес до образного компонента значення мовних одиниць викликаний також новими можливостями, які дослідження такого напрямку відкривають для аналізу індивідуального когнітивного стилю. Це поняття включає в себе підхід до вирішення проблем, притаманний певній мовній особистості, який характеризує її поведінку стосовно цілого ряду ситуацій [2: 27].

Про актуальність дослідження образного компонента значення свідчить значна кількість наукових робіт, присвячених вивченню способів його актуалізації за допомогою стилістичних засобів та прийомів. Основними тропами, які беруть участь у побудові словесного образу, на думку професора Л.І. Белехової, на різних етапах культурного розвитку людства були метафора, метаморфоза, парафраза, антитеза, зевгма, метонімія тощо [3: 8-9]. У своєму дисертаційному дослідженні Н.А. Мостова виділяє такі засоби актуалізації образного компонента значення мовних одиниць: деталь, повтор, непряме висловлювання, гіпербола, топоніми, контекст, синоніми, стилістичний ефект мовних одиниць, двозначність, антитеза, емоційно незабарвлена лексика тощо [4]. О.М. Лефтерова розглядає результати створення своєрідної образної системи на основі асоціативного комплексу порівнянь [5: 7].

Метою цієї статті є спроба поповнити низку досліджень художнього порівняння як засобу актуалізації образного компонента значення мовних одиниць

Для проведення аналізу продуктивності й специфіки актуалізації образного компонента значення за допомогою художнього порівняння було відібрано тексти романів видатного англійського прозаїка ХХ століття Г.Гріна "The Quiet American", "The Human Factor" та "Brighton Rock". Відбір було здійснено на основі аналізу тропеїчної системи зазначених творів, який виявив інтенсивність використання автором художнього порівняння.

Слід зазначити, що сьогодні існує цілий ряд підходів до пояснення породження словесного образу. Так, на думку З.Я. Тураєвої, будь-який словесний образ народжується при перехрещенні трьох рівнів: вербально-асоціативного (системно-структурного), тезаурусного (система знань про світ) та мотиваційного (діяльнісно-комунікативного) [6: 108]. Н.А. Мостова пропонує таке пояснення формування образу: лексико-граматичні категорії, які несуть на собі відбитки авторського світосприйняття, стають носіями закодованої письменником та творчо опрацьованої ним інформації про навколишній світ, його життєві реалії, цінності, ідеали, прагнення [4: 49].

Аналізуючи особливості актуалізації образного компонента значення мовних одиниць за допомогою художнього порівняння, ми керуємося положенням, сформульованим професором І.В. Арнольд: "...будь-який образ будується на використанні подібності між двома далекими один від одного предметами" [7: 140]. Тому доціль-

но припустити, що найбільш інтенсивно актуалізація образного компонента значення за допомогою художнього порівняння відбувається за умови гетерогенності компонентів останнього. Така гетерогенність зумовлюється тим, що суб'єкт та об'єкт порівняння належать до різних категоріальних областей та вербально презентовані словами різних лексико-семантичних груп (наприклад, назва істоти / назва неістоти, абстрактне / конкретне). У результаті виникнення певного протиріччя між суб'єктом та об'єктом порівняння формується так зване парадигматичне висунення (англ. "paradigmatic foregrounding") [8: 14]. Під висуненням ми, слідом за О.С. Кубряковою, розуміємо концепт, який характеризує важливість розміщення на першому плані відповідно до своєї значущості тієї чи іншої мовної форми, яка виступає як пошуковий стимул у процесах мовної обробки інформації [9: 21].

У прикладах, відібраних з романів Г.Гріна, спостерігаємо явище перекатегоризації, тобто зміни вихідного системного значення і реалізації прототипових характеристик іншої категорії [10: 10]. Так, у порівняннях "You pick up women like your coat picks up dust" [11: 147]; "The taxis began to deliver the other guests like gift-wrapped parcels at a small toy-pretty house in a crescent" [12: 169] відбувається взаємодія між категоріями жива / нежива істота. Напрямок переходу зумовлений когнітивними принципами (людський досвід, вибірковість сприйняття, надання переваги певним культурним факторам), а також комунікативними принципами (принцип ясності та релевантності) [10: 10].

Такий перехід може відбуватися й у зворотному напрямку, тобто назва неістоти / назва істоти: "...patting the portfolio as if it had been the plump cheek of a promising infant" [13: 145].

Особливості людського сприйняття зумовлюють найбільш частотне вираження абстрактних категорій через конкретні. Проте іноді актуалізація образного компонента значення відбувається у протилежному напрямку. У прикладі "...she was the hiss of steam, the clink of cup, she was a certain hour of the night and the promise of rest" [11: 25-26] суб'єктом порівняння виступає жива істота (Фуонг), об'єктом порівняння є поняття, які виражають різні звуки, а також абстрактні поняття. Таким чином, виникає певна асиметрія між двома компонентами порівняння, яка призводить до актуалізації образного компонента значення. Напрямок переходу в цьому випадку зумовлено актуалізацією частини концептуальної області, яка пов'язана з відчуттями, емоціями, що викликає цей об'єкт.

Розглянуті приклади свідчать про відображення у мові певних рис мовної особистості, тобто на перший план виходить аспект антропоцентризму, який є центральним у багатьох сучасних лінгвістичних працях. Ю.М. Караулов, один з найбільш відомих дослідників цієї проблеми, розумів під терміном "мовна особистість" сукупність здібностей та характеристик людини, які обумовлюють створення й сприйняття продуктів мовлення (текстів). На його думку, цілком правомірно говорити про можливість вивчення здібностей людини за допомогою особливостей текстів, які породжуються нею [14: 3]. Закономірним є її інтерес до розкриття сутності творчого самовираження. Можливий шлях вирішення цієї проблеми полягає, на думку Д.М. Колесник, у вивченні когнітивних параметрів мовної особистості, яка включається до концептуальної структури мовної картини світу [15: 58].

Гіпотезою нашого дослідження є припущення, що особливості актуалізації образного компонента значення можуть стати важливою характеристикою індивідуального когнітивного стилю.

Значення образу як сутнісної характеристики індивідуального стилю відзначав академік В.В. Виноградов: "Приёмы и принципы построения слов образов обнаруживает резкое различие в стилистических системах разных индивидуальных стилей, стилей разных литературных объединений и направлений" [16: 475]. На здатності образів передавати читачеві авторське бачення світу, що міститься в тексті, наголошувала й І.В. Арнольд [7: 140].

Для перевірки нашої гіпотези була використана методика лінгвокогнітивного аналізу словесних образів, розроблена професором Л.І. Белеховою. Запропонована методика включає у себе декілька етапів:

- передкатегоризація (виявлення архетипів, які лежать в основі концептуальної метафори, метонімії, оксиморону тощо (в нашій роботі – порівняння));
- категоризація (моделювання концептуальних схем на основі тропів);
- розкриття механізмів вербалізації концептуальної структури словесного образу, опис лінгвокогнітивних операцій та процедур втілення концептуальних схем образів у словесній тканині художнього тексту [3 : 17].

Аналіз текстів романів Г.Гріна виявив наявність прототипових концептуальних схем ряду образів, об'єднаних спільним концептуальним референтом, тобто об'єднаних одним концептом. Лінгвістичною базою формування таких схем, як уже зазначалося, є художнє порівняння.

Результати нашого аналізу виявили репрезентованість у текстах зазначених романів Г.Гріна таких концептуальних полів, як: СВІТ ДИТИНСТВА, СМЕРТЬ, ДОРОГА, ВІДЧУЖЕННЯ тощо. Характерним є те, що такі схеми виявлено в усіх проаналізованих творах. Цей факт дає змогу робити певні висновки про особливості індивідуального когнітивного стилю Г. Гріна.

Отже, проведений аналіз свідчить про ефективність художнього порівняння як засобу актуалізації мовних одиниць. Найбільш інтенсивно така актуалізація відбувається шляхом вживання гетерогенних порівнянь. Крім того, дослідження засобів актуалізації образного компонента значення виявило його широкі можливості для вивчення засобів вербальної репрезентації мовної картини світу автора як організуючого центра твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics // http://www.tau.ac.il/tsurXX/2_cognitive_poetics.html
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33.

3. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Київськ. націон. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2002. – 34 с.
4. Мостова Н.А. Лінгвостилістичні засоби створення художнього образу в драматургічному тексті першої половини ХХ століття (на матеріалі п'єс Марселя Паньоля "Marius", "Fanny", "Cisar"): Дис. канд. філол. наук: 10.02.05 – романські мови. – Київ, 2002. – 196 с.
5. Лефтерова О.М. Типи імплікативності і способи її реалізації в тексті // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наукових праць. № 6. – Київ: "Пройм-М", 2002. – С. 5-10.
6. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105-114.
7. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. (Стилистика декодирования). – Л.: Просвещение, 1973. – 303 с.
8. Peer Willie Van. Stylistics and Psychology. Investigation of Foregrounding. – Croom Helm Linguistic Series. Great Britain, 1986. – 220 p.
9. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 245 с.
10. Анашкина Е.В. Дискурсивный аспект функционирования стилистического приёма метонимии (на материале английской художественной прозы): Автор. дисс. канд. филол. наук: 10.02.04. – Москва, 2003. – 23 с.
11. Greene Graham. The Quiet American. – Moscow: The Higher School Publishing House, 1968. – 267 p.
12. Greene Graham. The Human Factor. – London: David Campbell Publishers Ltd, 1992. – 335 p.
13. Greene Graham. Brighton Rock. – London: David Campbell Publishers Ltd, 1993. – 299 p.
14. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – Москва: Наука, 1989. – С. 3-8.
15. Колесник Д.М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А. Мердок: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Черкассы, 1996. – 260 с.
16. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. // История современного языкознания: некоторые аспекты общей теории языка: Хрестоматия / Сост. Ф.М. Березин. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 52-57.

Матеріал надійшов до редакції 1.04.2004 р.

Присяжнюк Л.Ф. Художественное сравнение как средство актуализации образного компонента значения языковых единиц (на материале текстов романов Г. Грина).

В статье исследуются особенности актуализации образного компонента значения языковых единиц с помощью художественного сравнения. Анализируется роль этих особенностей в индивидуальном когнитивном стиле.

Prisyazhnyuk L.F. Simile as a Means of Actualization of the Imagery Component in the Meaning of Linguistic Units (on the material of novels written by G. Greene).

The peculiarities of the actualization of the imagery component in the meaning of linguistic units are investigated. The author analyses the role of these peculiarities in the individual cognitive style.